

dalmi előítélet azonban, melyet, mint láttuk, a hatóságok is ápoltak, irányukban annyira ellenszenves volt, hogy a kaszinó a belépő 10—12 zsidó tagot kebeléből 1845. kiutasította.

Számuk az egész vármegyében 1808-ban 10 család, városunkban 1740—50. közt 2, 1760—9. 3, 1800—9. 14, 1810—9. 14, 1820—9. 11, 1830—9. 35, 1840—4. 26, 1845—8. 59 egyénről van emlékezés, kiknek nagy része már itt is született, de az utóbbi évtizedekben a többség másunnét költözött be, a mint ezt fentebb, mikor a családok eredetét tárgyaltuk, tüzetesen is előadtuk. A megye többi községeiben hamarabb elszaporodtak, mert Csongrádon és Szentesen 2—2 katonai ujoncot adtak. Legrégibb családok, a mennyiben vezetéknevök ismeretes, a Pollák, Fülöp, Policzner, Wodjányer, Kohn és Müller, kiket a XIX. század eleje már itt talált.

Egyházi és vallási célokra az egyes hitsorsosok eleitől fogva sokkal többet adóztak és adakoztak, mint a keresztények, miről nemcsak a hitközségi adók (2—80 forint), hanem a metszési illetékek, a templomi ülőhelyek árai az adakozások és a tandíjak (kezdetben heti 14—25 kr.) magasságai is tanuskodnak.

F)

Az unitáriusok nyomai.

Alig kezdte meg Erdélyben az unitárizmus hódításait, Magyarhon némely részein is csakhamar foglyul ejtette az elméket. Hiába erősítette Mélius Péter 1567-ben a debreceni zsinaton a reformátusság bástyáit: a Dávid Ferencre hallgató Basilius (Balázs) István s néhány erdélyi fiatal unitárius lelkész vitázó és meggyőző képessége és beszédei, kik térítve sorra járták az alföld községeit, réseket ütöttek azokon 1570. t. s a reformátusok tömegesen léptek a buzgó apostolok zászlai alá, a mi annál könnyebben ment, mert a tordai országgyűlés a református papoknak megengedte 1564. az unitárius tanok hirdetését is,¹ sőt maga az erdélyi fejedelem és az országgyűlés is pártjukra állott. A

¹ Szilágyi S. Erd. orsz.gyül. emlékek, II. 106. 109. 267.

külpolitikai viszonyok ekkor nagyon zavarosak voltak, a hatóságok iránti hűség ép úgy megbomlott, a mily mérvben a hit és egyház kötelei is meglazultak. Különben a vallásos meggyőződés változtatásában a főurak és az országgyűlések jártak elől. Váradon, Belényesen, Simándon, Békésen, Makón, Szegeden és Vásárhelyen tehát gyors egymásutánban csoportosultak az új hit vallói, többé-kevésbé pártjukra kelt a nép s itt-ott külön egyházakat is alakított, melyeknek püspöke Kárádi Pál, temesvári pap lett.¹ Mélius püspök akkori szokás szerint, Istennel is fenyegetődött. »Immár közönséggel« — így ír — »Erdélyben, Fejérvárat kétszer, Váradon háromszor, Debrecenben kétszer győztük meg a Blandrata Ferencet Isten írásából, mégis nem akarnak megtérni. Valamely város, falu, fejedelem ezeknek ez Antikrisztusoknak pártját fogja, elvesznek (Mát. 24. Zak. 9. 10.), mint eleitől fogva a Krisztus istensége tagadói elvesztek.«² De az áramlatot így nem lehetett feltartóztatni. A székely-vásárhelyi országgyűlés teljes szabadságot adott nekik.³ Magyarországi terjeszkedésök természetesen nem kis félelemre adott okot a református körökben,⁴ a mi azonban idők multával alaptalannak bizonyult, mert az új hit vallói a mily gyorsan elfoglalták, oly hamar el is vesztették a tért. A m a k a i unitárius papról még 1580-ban van említés, s arról is, hogy Basilius Vásárhelyen is járt,⁵ de, hogy utóbbik helyen is lett volna unitárius anyaegyház, arra egykoru adatot nem találunk. Ellenben tudjuk, hogy a vásárhelyiek ott voltak az unitarizmus ellen tüntető vittenbergi egyetemi hall- | 1557—70. gatók közt,⁶ valamint a váradai hitvitán is.⁷ A 1569. török-tatár dúlások egyébként általánosak voltak megyéinkben s ezek felől a temesvári pasához és a gyulai béghez a fejedelem nevében is sűrűn érkeztek a panaszok, melyek rendszerint orvoslás nélkül maradtak.

¹ Székely S. Unit. vall. tört. 69, Kanyaró Ferenc, Unitáriusok Magyarországon, 78—94.

² Melius, Az egész szentírásból való tudomány stb. Debrec. 1570.

³ Szilágyi S. Erd. orsz. gyűl. eml. II. 286.

⁴ Georg. Caesar, Oratio de vita et obitu. . . . Basilius Fabricii Szikszoviani, Wittebergae 1577.

⁵ Székely S. Unit. vallás tört. 69., Kanyaró, Unitáriusok Magyarországon 78—94.

⁶ Bursa Wittebergensis, egykoru jkv a debr. főisk. ktrában.

⁷ Nagyváradai disputatio.

Ily helyzetben semmiféle egyházi és vallásos élet fellendüléséről sem lehetett szó, legkevésbé pedig az unitarizmusról, mely ellen a reformátusok és a mindinkább erőre kapó jezsuiták épen itt Vásárhely körül is résen állottak s melynek alföldi képviselői Kárádival együtt erdélyi hitrokonaikkal különben is meghasonlottak. Basilius ennek elosztatása végett még egyszer kijött az alföldre, 1580. de ekkor sem boldogult velök¹ s így természetes, hogy a gyülekezetek, a hol voltak is, magokra hagyatva az általános fejletlenség közt — csakhamar elgyengültek,² püspökségek is megszűnt s a kevés számu hivek és a jobbára fejletlen egyházak a kalotaszegi esperességhez csatoltattak. Ily állapotban azonban tovább is fennmaradtak s Vásárhelyről még 1620-ban is került házassági felebbezés a kolozsvári unitárius főtanácshoz,³ hol azonban hiveik igen szórványosan lakhattak s több mint harmadfél száz év telt bele, míg véletlen külbehatások következtében ismét fölléphettek és megszaporodhattak.

¹ Kanyaró, Unitáriusok Magyarországon, 107—8.

² Iratosi szerint „Magyarországból kitisztultak“. (Az ember életének bold. való igazgatása módjáról, Lécse 1641. előszó.)

³ Kanyaró, Unitáriusok Magyarországon 107—8. 11.